Türk Tıp Tarihinde Mumyalama ve Bazı Orijinal Sonuçlar

Sezer Erer*
Elif Atıcı *

Giriş

Birçok eski kültür ve toplumda ikinci hayat ve ölümsüzlük inancı vardır. Bu inanca göre; ölen kişinin ruhu bedenine geri dönerek, ikinci hayatında da aynı bedeni kullanacaktır. Bu da cesedin korunmasını sağlamak için bazı yöntemlerin bulunmasına neden olmuştur. Bunun için oldukça zahmetli ve uzun süren işlemler sonrası, bir takım özel ilaçlar kullanarak ceset bozulmayacak duruma getirilirdi. Bu korunmuş cesetler, mumya, yapılan işlem ise mumyalama olarak adlandırılmaktadır.

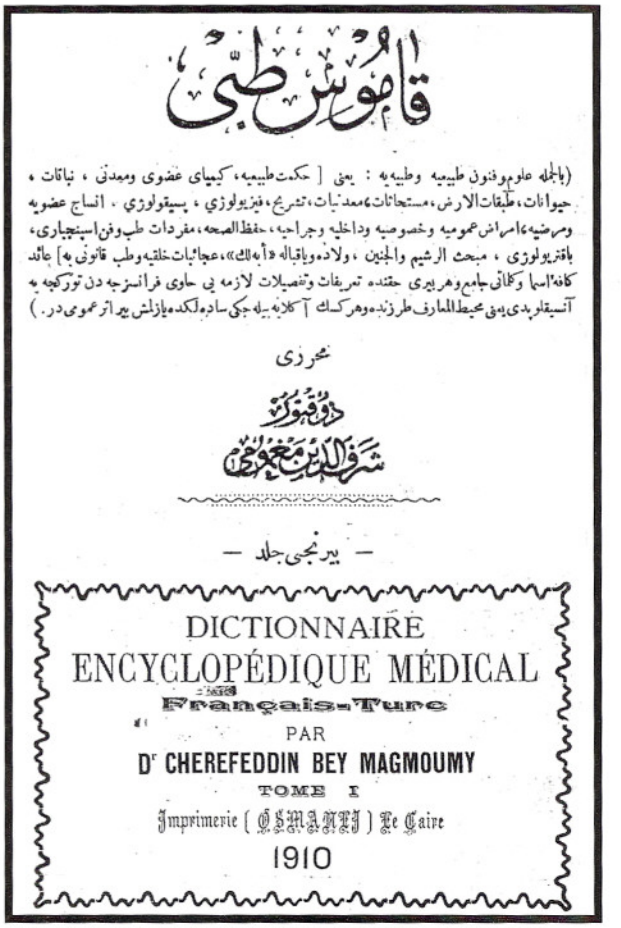
Bedenin korunmasını sağlayan mumyalama, sadece uzun süren bir işlemler dizisi değil, aynı zamanda ölü gömme töreninin önemli bir parçasıdır. Bugün bile tam olarak anlaşılamayan bu yöntemler sayesinde, 5000-6000 yıl öncesinde yaşamış olan insanların günümüze kadar bozulmadan gelen bedenleri, hastalıklar ve o dönemde kullanılan droglar hakkında önemli bilgiler sağlamaktadırlar. Bu mumyalarda pnönoni, plörazi, böbrek taşları, safra kesesi taşları, apandisit, ileri arterioskleroz, artrit, osteoporoz, kemik tüberkülozu gibi bazı hastalıklarla ilgili bulgular vardır. Schistosomiasis, 3000 yıl öncesinin Mısırlılarında da görülmektedir. Bazı mumyalarda görülen deri lezyonları, ortaçağın çiçek hastalığı belirtisine benzemektedir. Ayrıca, eski Mısır'a ait mumyaların incelenmesi ile o devirde uterusun ve bağırsakların çıkarıldığı ve doğum sekellerinin bulunduğu kanıtlanmaktadır (1,2).

Mumyalama sanatı, zaman içinde ve uygarlıklar boyunca, önce dini inanışlara bağlı bir gelenek, daha sonra da zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzyıllar boyu varlığını sürdüren bu uygulama, hem teknik, hem de kullanılan maddeler açısından her döneme ait özellikler gösterir.

Bu çalışmada, mumya ile ilgili bazı tanımlamalar, mumyalamanın tarihsel gelişimi genel olarak ele alınmış olup, Türklerde süreç içerisinde değişen mumyalama nedenleri, yöntem ve maddeleri çeşitli kaynaklara ve belgelere dayanılarak incelenmiştir. Türklerde mumyalama, İslamiyet'in kabulünden önce ve sonra olmak üzere iki dönemde ele alınmakta ve günümüzdeki durum verilmektedir.

Mumyalamanın Tarihi Gelişimine Genel Bir Bakış

Arapça ve Farsça'da doğada bulunan katran ve karışımlarına **mumya** (mumiya, mumiyai) denilmektedir. Arap gezgini Abdüllatif ise (12. yüzyıl), mumyayı katran ve mürrüsafinin (murr, mirra, saf mürr) karışımı olarak belirtir (3). Bu maddenin yumuşaklığı mum yağına benzediği için de mumya olarak adlandırıldığı düşünülmektedir (4). Bu arada büyü yapımında kullanmak amacıyla canlı bir insandan kesilmiş tırnak ve saça da mumya denirdi (3).

قاموس طبی

(بالجمله علوم وفنون طبیعیه وطبیه‌یه : یعنی [حکمت طبیعیه، کیمیای عضوی ومعدنی ، نباتات ، حیوانات، طبقات الارض، مستحاثات، معدنیات، تشریح، فیزیولوژی ، پسیقولوژی . انساج عضویه ومرضیه، امراض عمومیه وخصوصیه وداخلیه وجراحیه، حفظ الصحه، مفردات طب وفن اسپنجیاری، باقتریولوژی ، مبحث الرشیم والجنین ، ولاده وباقباله «أبه لك»، عجائبات خلقیه وطب قانونی به] جامع کافه اسما وکلماتی جامع وهر بیری حقنده تعریفات وتفصیلات لازمه یی حاوی فرانسزجه دن تورکجه به آنسیقلوپدی یعنی محیط المعارف طرزنده وهرکسك آکلایه بیله جکی سادهلکده یازلمش بیر اثر عمومی در .)

محرری

دوقتور

شرف الدین مغمومی

— بیرنجی جلد —

DICTIONNAIRE
ENCYCLOPÉDIQUE MÉDICAL
Français-Turc
PAR
Dr CHEREFEDDIN BEY MAGMOUMY
TOME I
Imprimerie [OSMANIE] Le Caire
1910

Şerafeddin Mağmumi'nin Kamus-u Tıbbi adlı eserinin kapağı

Ayrıca yüzyıllar boyunca mumya maddesi kutsal kabul edilmiş, hükümdar hazinelerinde değerli bir ilaç olarak bulunmuştur. Geçen yüzyıla kadar iç hastalıklarında, kırık ve yaralarda kullanılan mumyaya mumyay-i insani adı verilmiştir. Bazı kaynaklara göre, bu madde, İran'da Darabcerd'den ve Tibet'ten getirilirdi (3, 4, 5, 6).

Bugün ise, mumya denilince tahnit edilmiş ceset anlaşılmaktadır. **Tahnit**, cesedin mikroorganizmalardan arındırılması ya da çürümeden korunması için uygulanan bir işlemdir (7). Ölünün bedenini çürümekten korumak amacıyla yapılan tahnit işleminde kullanılan katran maddesinin cesetlerde koyu renk değişimine neden olması, bu işlemi mumyalama ile eşanlamlı yapmıştır (8). Şerafeddin Mağmumi'nin *Kamus-u Tıbbi* adlı eserinde mumyalama ile tahnit aynı anlamda kullanılır. Mumyalama, cesetlerin çürümesinin önlenmesi ve uzun süre

olduğu gibi ya da kurutularak korunması için yapılan işlem olarak tanımlanır (9). Günümüzde de, bazı kaynaklarda bu işlemin aynı zamanda ambomaj olarak da adlandırıldığı görülmektedir (6, 8, 10, 11, 12).

Birçok eski kültür ve toplumda ikinci hayat ve ölümsüzlük inancı vardır. Bunun için oldukça zahmetli ve uzun süren işlemler sonrası, bir takım özel ilaçlar kullanarak cesedi bozulmayacak duruma getirirlerdi. Bu korunmuş cesetler mumya, yapılan işlem ise mumyalama olarak adlandırılmaktadır. Ancak eski Mısırlıların bu konuda daha fazla çaba harcadıkları görülür.

Eski Mısır inancına göre; ölüm ve ölümden sonra hayata hazırlanma, dünyadaki yaşamın asıl amacıdır (2, 6,10,13,14,15). Bu nedenle, Mısırlılar bedenin korunmasıyla sonsuza dek yaşayacaklarına inanırlardı. Eski Mısır, mumyalama geleneğini uygulayan ilk toplum değildir. Örneğin, Kuzey Şili'de M.Ö. 4000'li yıllara ait (Mısırlılardan yaklaşık 1000 yıl önce) mumya bulunmuştur (6, 11).

Ölümü kabullenmeyi reddeden eski Mısırlıların dinsel inançlarına göre, bir insanın ruhu, onun yaşamdaki vücudunun tam bir benzeriydi. Eski Mısırlılar ölünün mumyalanması ya da heykelinin yapılmasıyla ölümden sonra ruhun sonsuza kadar yaşayacağına inanırlardı. Mısırlıların ölümsüzlüğe olan bu inançları bir efsaneye dayanmaktadır. Bu efsaneye göre, "Seth, kardeşi Osiris'i öldürür, bedenini on dört parçaya ayırır ve parçaların bulunmaması için ülkenin dört bir yanına atar. Seth'in eşi Nephthys bu olaya çok üzülür ve Seth'i terkeder. Osiris'in eşi İsis sihirsel güçlere sahip bir tanrıçadır. İsis ve Nephthys, Osiris'in parçalarını toplayıp birleştirirler. Bilgelik Tanrısı Thoth'dan Osiris'i nasıl diriltebileceklerini öğrenirler. İsis, Nephthys ve Mumyalama Tanrısı çakal başlı Anubis, Osiris'in vücudunu çeşitli yağlarla ovarlar ve mumyalayarak sonsuz yaşama hazırlarlar. Sihirli ayinler sonrası Osiris'i diriltirler"(14). Eski Mısırdaki mumyalama geleneği, Tanrı Osiris'in yeniden canlandırma sürecinin bir taklidi niteliğindedir (6).

Mumyalama işlemi, ölüyü öbür dünyadaki yaşamına hazırlamak için yapılan törenlerin başında gelir (14). Bu konuda ünlü tarihçi *Heredot* (M.Ö. 490-425) bilgi vermektedir. Heredot, mumyalama tekniklerinin sadece tarihin farklı dönemlerinde değişikliğe uğramadığını, aynı zamanda ölünün sosyal statüsüne göre de değiştiğini söyler (3, 6).

Eski Mısır'da mumyalama işlemi önceleri cesedin hayvan derileriyle ya da ketenle sarılıp fazla derin olmayan bir mezarda, güneş ışınları ile ısınmış toprakta kurumaya bırakılması ile yapılırdı. Böylece kuru ve sıcak iklimin yardımıyla doğal mumyalama gerçekleşirdi. Daha sonra büyük mezarların yapılması ve tabutların kullanılmaya başlanması ile mumyalamayı sağlayan doğal koşullar değişti. Bu da, cesetlerin korunmasını sağlamak için mumyalama tekniklerinin geliştirilmesine neden oldu (8,16). I. Krallıktan itibaren ölülerin kalp ve böbrek dışındaki iç organları ve beyinleri boşaltılmaya başlandı.

Heredot üç tür mumyalamadan söz eder. Bunlardan birincisi en pahalı olanıdır. Üçüncü tür ise küçük memurların gelirine uygundur. Halktan olanlar ise mumyalanmazdı (3,14). Mumyalama işi için önce ölü yıkanır, daha sonra beyin madeni bir çengelle burundan parça parça alınır ve kafa boşluğu aromatik eriyiklerle yıkanırdı. Göz ve ağız boşluğu, yağlı keten tamponlarla doldurulup göz kapakları kapatılırdı. Daha sonra karnın sol tarafı bir çakmak taşı ile kesilir ve iç organlar çıkartılarak "kanopik" (kanope) adı verilen çömleklerin içine konurdu. Karın boşluğu hurma şarabı ve kokulu droglarla yıkandıktan sonra reçine, mir, hıyarşembe, Çin tarçını, soğan ile karıştırılmış ağaç talaşı, kum ve bez yumakları ile doldurulur ve sonra karın dikilirdi. Ceset 40 ya da 70 gün (soylular için 272 gün) Natron içerisinde bekletilirdi. Bu madde vücudun suyunu tamamen alırdı. Daha sonra reçineye batırılmış uzun keten şeritlerle sarılırdı (2, 3,13,14,17,18,19, 20).

Burada mumyalamada kullanılan mir ve Çin tarçını antiseptik özelliğe sahiptir (21). Natron ise, dehitratasyona neden olarak vücudun kurumasını sağlar.

Daha sonraları, Roma Döneminde reçine yerine daha ucuz olan katran kullanılmaya başlandı ve natronun yerini tuz aldı. Mısırlılarda mumyalamanın M. S. 4. yüzyıla kadar devam ettiği, ancak Hıristiyanlığın benimsenmesinden sonra eski önemini kaybettiği görülür (6,8).

Günümüzde modern tekniklerin kullanımı ile mumyaların incelenmesi sonucu hangi maddelerin kullanılmış olduğu saptanabilmektedir. Bulunanlar; sedir, çam, ardıç, köknar, selvi ağaçlarından elde edilen reçine, katran, balmumu, Natron, tuz ve borik asit içeren tuzlardır (6,10, 22). Sodyum tuzları yumuşak dokuların dehidratasyonunu sağlar. Bitki kaynaklı katran ve reçine antimikrobial etkiye, borik asit ise bakterisit ve fungusidal etkiye sahiptir (10).

Türk Tıp Tarihinde Mumyalama

İslamiyet'ten önce mumyalama, yok olmayı kabul etmeyen Türklerin ölümden sonra tekrar dirilme ve ikinci bir hayata inanmaları nedeniyle, maddi varlıklarını sonsuza kadar devam ettirme düşüncesine dayanır (4).

Mumyalama işlemi, cesedin bozulma tehlikelerini ortadan kaldıran önemli tek yöntemdir. Ancak bu karmaşık yöntem, yalnızca dünyadaki hayatında güç sahibi insanlar için kullanılmıştır. Bunun amacı, onları öteki dünyada da güçlü kişiler olmalarını sağlamaktır. Ayrıca işlemin çok zahmetli ve pahalı olması nedeniyle bu işlem özellikle hükümdarlar ve önemli kişilere yapılırdı. Arkeolojik buluntular, cesedi mumyalama işleminin oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. **Pazırık** III-IV ve **Oglakti**'de kafatasının içinin boşaltıldığı, **Şibe**'de bağırsak ve etlerin çıkarılarak yalnızca deri ve kemiğin bırakıldığı mumyalar bulunmuştur (23).

Eski Türklerde mumyalama nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür (4, 5, 23, 24, 25, 26, 27):

1. Ölen kişinin ruhunun geri döneceği, bedenini sağlam bulamazsa yakınlarını ve diğer insanları rahatsız edeceği ve lanet yağdıracağı inancı.

2. Cenaze törenlerinin sadece iki mevsimde, ilkbahar ve sonbaharda yapılması (Bu gelenek, kabile ve soyların hayvanları için taze ot bulma amacı ile yaptıkları mevsimsel göçlere de uygun düşmektedir).

Eski Mısır'da bulunan bir firavun mumyası

3. Cenaze törenleri için uygun gün ve yerin seçilmesi gerekliliği (Özellikle mevsimsel ve coğrafi şartlar, cenaze törenine gelecek heyetlerin beklenmesi, ölünün gömülmesini geciktirebilirdi).

4. Ölüleri koruma ve saklama özelliği olan kurgan (korugan) ların yapımlarının uzun sürmesi (Küçük kurganlarda mumyalara rastlanmamıştır).

M.Ö. 1000'in başlarında Çin'in batı sınırlarına yakın olan bölgede yaşayan ve bir bozkır kavmi olan İskitler, M.Ö. 8. yüzyılda kavimler göçü nedeniyle batıya doğru ilerlediler. İskitler daha sonra M.Ö. 8-6. yüzyıllar arasında Güney Rusya'da yaşadılar. M.S. 2. yüzyıla kadar varlıklarını sürdüren ve boylar halinde görülen İskitler, bir devlet kuramadılar (28, 29). İskitlerin kökeni hakkında tam bir fikir birliği yoktur. Türk, Türk-Moğol, İran ya da Slav oldukları yönünde görüşler vardır ve Pazırık kazılarının sonunda daha kesin bilgilere ulaşılacağı düşünülmektedir (28, 30, 31).

İskitler, ölümden sonra dirilişe ve ikinci bir hayatın varlığına inanırlardı. Bu inançla, hükümdarlarının öbür dünyadaki rahatlarını sağlamak isterlerdi. İskitlerde cenaze törenleri, ilkbahar ve sonbahar olmak üzere, yılın sadece belli zamanlarında yapılırdı. Hem törenlerin belirli zamanlarda yapılması geleneği, hem de ikinci bir hayata olan inanış, İskitlerin cesetleri mumyalamalarına neden olmuştur. Ünlü tarihçi Heredot (M.Ö. 490-425), İskit hükümdarlarına yapılan mumyalama işlemini şu şekilde anlatmaktadır: "Cesedin karnı açılarak temizlenir. İçi boşalan karın boşluğuna ince kıyılmış servi, günlük ve anason tohumu doldurulduktan sonra karın dikilir. Bu şekilde mumyalanan ceset, özel olarak hazırlanan mezarına gömülür" (24).

Adı geçen bitkilerden günlük, halk arasında buhur olarak bilinir ve kötü kokuları giderme amacıyla kullanılır. Anason tohumunun ise, gaz giderici etkisi vardır. Bu özellikleri göz önüne alındığında, cesedin kötü kokmasının engellendiği ve cesedin korunmasının sağlandığı söylenebilir (21).

Eski Türklerin Şamanizm'e dayanan geleneklerine ait ilk bilgiler, Çin kaynaklarında yer almaktadır. Mumyalama geleneğinin Hunlarda da görüldüğü bu kaynaklardan öğrenilmektedir. Hunlarda mumyalama nedenleri arasında, cesedin ilkbahar ya da sonbahar mevsiminde gömülmesi geleneği ve büyük kurganların tamamlanmasının uzun zaman alması vardı. Küçük kurganlarda mumyalanmış cesetlere rastlanılmaması, Hunlarda sadece asillerin mumyalanmış olduğunun kanıtıdır. Büyük kurganlarda bulunan cesetlerin iç organları ve kafa tasları boşaltılmış olup, içleri kokulu ot, kozalaklar ve toprakla doldurulurdu. Hunlarda mumyalama sırasında iç organların çıkarılmasının nedeni, kötülüklerin insan içinde toplandığı düşüncesinden doğmaktaydı. Mide, bağırsak ve ciğerler çıkarılır ve bunların yerine insanın ölümden sonraki hayatında güç sağlayıcı ve doğadan toplanmış şifalı otlar, kokular doldurulurdu. Ayrıca, ölenin bedenine dışarıdan kötü ruhların girmesini önlemek amacıyla mumyalanmış bezler ve lifler sarılırdı (25).

Bazı kaynaklar, Göktürklerde ölü yakma geleneğinden söz etmektedir ve mezarlarında kül bulunması da bunun bir kanıtını oluşturur. Göktürklerin de cenaze törenlerini İskitler ve Hunlarda olduğu gibi ilkbahar ve sonbahar mevsimleri olmak üzere, yılda iki kez yaptıkları bilinmektedir (26). Bu dönemleri beklemelerinin en önemli nedeni, Göktürklerde cenaze törenleri için yılın tamamlanmasının gerektiğidir. Bu uzun bekleyiş süresi cesetlerin korunması gereğini de beraberinde getirir.

Orhun Kitabelerinden **Bilge Kağan** (683-734) ve **Kül Tegin** (684-731)'in mumyalandıklarını öğrenmekteyiz (4, 24). Bilge Kağan'ın ölümünden (Aralık 734'de öldü, Haziran 735'de gömüldü) 7 ay, Kül Tegin'in de ölümünden (Şubat 731'de öldü, Kasım 731'de gömüldü) 8 ay sonra gömülmesi, cesetlerinin korunması için bazı işlemlerin yapılmış olması gerektiğini açığa çıkarmaktadır (23). Kitabe'de Bilge Kağan'ın cenaze töreninden söz ederken, Çinden gelen kafilenin beraberinde kokuluk ve sandal ağacı getirdiği ifadesi yer alır. Bu maddelerin mumyalamada kullanıldıkları düşünülmektedir (5). Sandal ağacının koku giderici ve antiseptik özelliği vardır (21).

Türklerde mumyalama işleminin İslamiyetin kabulünden sonra da devam ettiği, Anadolu Beylikleri, Selçuklular ve Osmanlılarda da zaman zaman yapıldığı görülür (2, 5, 32). Bunun Anadolu Beylikleri ve Selçuklularda bir geleneğin devamı olarak sürdürüldüğü söylenebilir. Ancak, Osmanlıda devam eden uygulama, bir geleneğin sürdürülmesi niteliğinde değil, farklı amaçlar doğrultusunda yapılmaktadır. Bu amaçları şu şekilde sıralayabiliriz (16, 25):

1. Orduların başında savaş sırasında ölen sultanların cenazelerinin, vasiyetleri üzerine ya da gereklilik nedeniyle yurda getirilmesi.

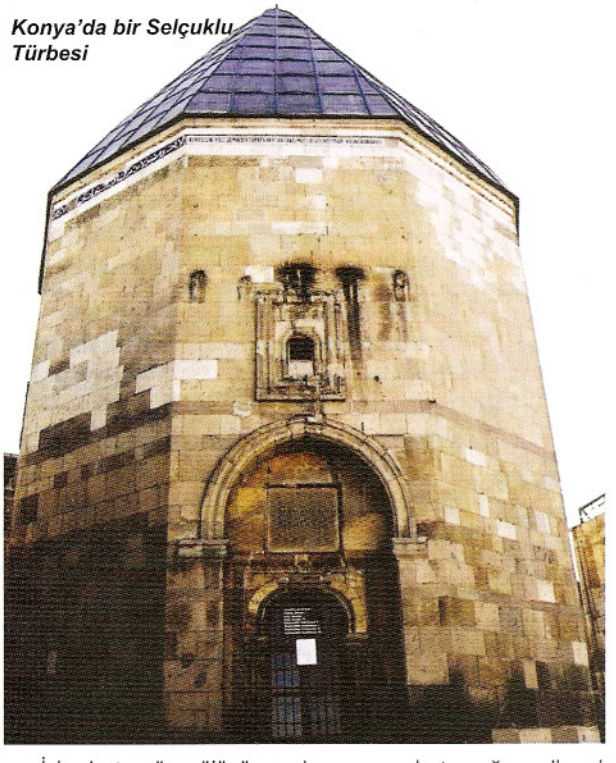
2. Sultanın ardından tahta çıkacak olan şehzadenin payitahta ulaşmasının beklenmesi.

3. Savaş sırasında komutanların ölüm haberini alan askerlerin moral bozukluğu yaşamamaları ya da isyan etme ihtimallerini engellemek amacıyla ölümün saklanması.

4. İsyanları bastırmak için ya da cephede kazanılan zaferin bir işareti olarak kesilmiş başların başkente getirilmesi.

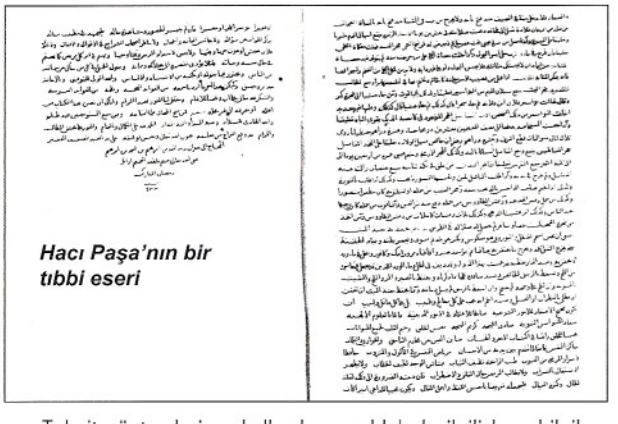
Doğu ve Orta Anadolu'da Konya, Karaman, Manisa, Kayseri, Amasya, Harput, Ahlat ve Kemah'ta, Anadolu Beylikleri ve Selçuklulara ait mumyalanmış cesetlere rastlanıldı (5,25). Bu mumyalar; Saruhanoğulları, Danişmendliler ve Mengücekler'e aittir. Sultan Saruhan'ın oğlu Süleyman Bey'in (?-1345) mezarını gören **İbn Batuta** (1304-1378), cesedin tahnit edilerek kalaylı demir ile örtülü bir tahta tabuta konduğunu ve diğer hükümdarlara da aynı uygulamanın yapıldığını anlatmaktadır. Kayseri-Melik Gazi köyündeki Melik Gazi Türbesi'nde, Danişmendlilere ait mumyalar bulundu. Bunların arasında Melik Gazi'nin mumyasının da bulunduğu söylenmektedir (5). Ayrıca, Erzincan-Kemah'ta, Mengücek Türbesi'nde 1926'da bulunan Mengücek Bey'e ait mumya, gerekli özen gösterilmediği için bozuldu (5, 25). Konya'da Alaeddin Camii avlusunda bulunan türbede sekiz Selçuklu sultanının mumyaları bulunmaktaydı. Bu mumyalar; Kılıç Arslan II (?-1192), Keyhüsrev I (?-1211), Süleyman Şah II (?-?), Kılıç Arslan III (?-1205), Keykubat I (1192-1237), Keyhusrev II (1222-1246), Kılıç Arslan IV (?-1266), Keyhusrev III (?-1284)'e aitti. Ancak bu mumyalar ilgisizlikten dolayı günümüze kadar ulaşamamıştır. Ne yazık ki, bugün Konya'da tek bir Selçuklu mumyası bile bulunmamaktadır (4).

Bu dönemde mumyalama yapıldığı hakkında bilgi veren önemli tarihi belgelerden biri de 1202'de yazılan Selçuklu dönemine ait Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi'dir. Bu vakfiyede mumyalamanın yoksullara da uygulandığı yer almaktadır. Bu da bize Selçuklularda bu uygulamanın yalnızca devlet adamlarına özgü olmadığını göstermektedir. Vakfiyeden Selçuklular devrinde, dini inanışa göre gömülme ve kefenlenme dışında, İslamiyete uygun olmadığı halde mumyalamanın yapıldığını öğrenmekteyiz. Altun-Aba Vakfı vakıf hizmetleri Osmanlılarda da devam etmiştir. On altıncı yüzyıla gelindiğinde, vakfiyede artık fakir müslümanların kefenlenme, mumyalanma ve cenaze masraflarından söz edilmediği görülür. Böylece bu yüzyıldan itibaren fakirlerin mumyalanmasına önem verilmediği anlaşılmaktadır (5).

Konya'da bir Selçuklu Türbesi

İslamiyete göre, ölünün en kısa zamanda toprağa verilmesi hakkında hadisler olmasına karşın, çeşitli nedenlerle bazı Osmanlı padişahlarının gömülmeleri geciktirilmiştir. Örneğin I. Murad savaş meydanında şehit oldu. Yıldırım Bayezid ve Cem Sultan esarette, Kanuni Sultan Süleyman ordularının başında cephede, payitahttan uzakta öldü. Bu padişahların cenazeleri vasiyetleri nedeniyle ya da gerekli görüldüğü için Bursa ya da İstanbul'daki türbelerine getirildi (16). Cenazelerin gömülmesine kadar geçen süre, cesetlerin bozulmasına neden olduğu için tahnit işlemi yapıldı.

Hacı Paşa'nın bir tıbbi eseri

Tahnit yöntemleri ve kullanılan maddelerle ilgili bazı bilgiler, Konyalı Hacı Paşa'nın 14. yüzyılda yazdığı *Şifâ'ül-eskâm ve Devâ'ül-âlâm* adlı Arapça Tıp Yazmasında bulunmaktadır. Buna göre; öncelikle ceset, baş aşağı iken ebucehil karpuzu yağı ve buvrak sürülür. Bağırsak içeriği, lavman yapılarak, kullanılan sıvı tamamen temiz çıkıncaya kadar boşaltılır. Daha sonra gül suyunda eritilen, sarı sabır, murr, akakiya, râmik ve kâfur karışımı ile bağırsaklar yıkanır. Dübür, içine tuz konmuş sirke ve gülsuyu karışımı ile pamuk ıslatılarak, vücut delikleri tıkanır. Burun saf cıva ile doldurulur. Bu da beynin akmasını engeller. Sarı sabır, murr, tuz ve şap, vücudun her yanına aynı derecede sürülür. Ceset katran ve bal ile sıvanarak, kokuşması engellenir (33).

Şerafeddin Mağmumi'nin *Kamus-u Tıbbi* adlı eserinde halk arasında safamür, murra, mir gibi adlarla da anılan mürrüsafi hakkında bilgiler vardır ve kokuşmayı giderdiği yazılıdır. Modern tıpta ise drogun antiseptik özelliğinden yararlanılmaktadır (21). Kâfur ölülerin ağız ve boğaz boşluklarına sürülür. Böylece böcekler, kafurun antiseptik özelliği nedeniyle cesede yaklaşamazlar. Bu da organların çürümesini geciktirir (16-21). Gül suyu ve şap antiseptik özelliğe sahiptir. Sarı sabırın, içerdiği reçineden dolayı tahriş edici bir etkisi vardır. Balın ise bakterisit ve bakteriostatik etkisi vardır (21).

Bazı kaynaklara göre, I. Murad (1326-1389), Yıldırım Bayezit (1347/1360-1403), Mustafa Çelebi (?-1422), Mehmet Çelebi (?-1421), Fatih Sultan Mehmet (1430-1481), Cem Sultan (1459-1495) ve Kanuni Sultan Süleyman (1493-1566)'ın tahnit edildiği bilinmektedir (8, 16, 25, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41).

I. Murad (1326-1389): Savaş sırasında şehit düşen tek Osmanlı Padişahıdır. Ölümünden sonra, iç organları, öldüğü yer olan Kosova'da gömülerek üzerine türbe yapıldı (Meşhed-i Hüdavendigar). Cesedi ise tahnit edilerek Bursa'ya gönderildi ve Çekirge'deki türbesine gömüldü (25, 32, 34, 35, 42).

Yıldırım Bayezid (1347/60-1403): Ankara Savaşı'nın kaybedilmesi ile 1402 yılında Timurlenk'e esir düştü. Esaretinin 8. ayında ölen Bayezit I, Timurlenk'in emri üzerine tahnit edilerek önce Akşehir'e, sonra buradan da vasiyeti üzerine Bursa'ya gönderildi (36). Mezarı Bursa'da Yıldırım Türbesi'ndedir.

Mustafa Çelebi (?-1422): Mustafa Çelebi'nin tahnidi hakkındaki bilgiyi Katip Angiolello vermiştir. Buna göre, cesedin karnı yarılarak iç organları çıkarıldıktan sonra karnı bal ve yulaf ile doldurulup dikildi. Çıkarılan iç organlar yıkanarak, içi tuz dolu bir kutuya konuldu (34).

I. Murat'ın kabri

Yıldırım Bayezid türbesi

Ancak başka bir kaynakta, Mustafa Çelebi'nin II. Murad tarafından Edirne'de Hisar burcuna astırıldığı ve cesedinin çürüyünceye kadar burada asılı kaldığı yazılıdır (42).

Mehmet Çelebi (1379-1421): Edirne'de av sırasında hastalanan Çelebi Mehmet, kısa bir süre sonra öldü. Mehmet Çelebi'nin ölümü, askerlerin ayaklanmasını ve kardeşi Mustafa Çelebi'nin esir bulunduğu Bizans Valisi tarafından serbest bırakılarak tahta geçmesini engellemek amacıyla 40 gün kadar gizlendi. Bu süre boyunca cesedin kokmaması için tahnit edildiği bilinmektedir. Hekimler ölünün karnını açarak, bağırsak, karaciğer ve akciğerlerini çıkarıp, cesedin içini bütünüyle yıkadılar ve çıkarılan organları, cesedin bulunduğu odaya gömdüler. Vücuduna kokulu maddeler sürerek kefenlediler ve hayatta imiş gibi yatağa yatırdılar (32, 37, 42). Mezarı, Yeşil Türbe'de bulunmaktadır.

Fatih Sultan Mehmet (1430-1481): Gut hastalığı olan Fatih Sultan Mehmet, Mısır seferi için Üsküdar'a geçtiğinde fenalaşır ve hekimlerinin çabalarına rağmen kurtarılamaz. Fatih Sultan Mehmed'in ölümü, Sadrazam Karamani Mehmed Paşa tarafından Şehzade Bayezid ya da Şehzade Cem'in İstanbul'a gelmesine kadar, Yeniçerilerin ayaklanmasını önlemek için saklanır (34, 38). Baltacılar Kethüda'sı Kasım'ın II. Bayezid'a hitaben yazmış olduğu bir belgede, Fatih Sultan Mehmed'in tahnit edildiği yazılıdır. Bu belgeye göre; sarayda bekletilen Fatih Sultan Mehmed'in cesedinin yanında 3 gün boyunca mum yakılması unutuldu ve cesedin kokması üzerine içi açılarak temizlendi (38).

Mehmet Çelebi'nin Bursa'daki türbesi (Yeşil Türbe)

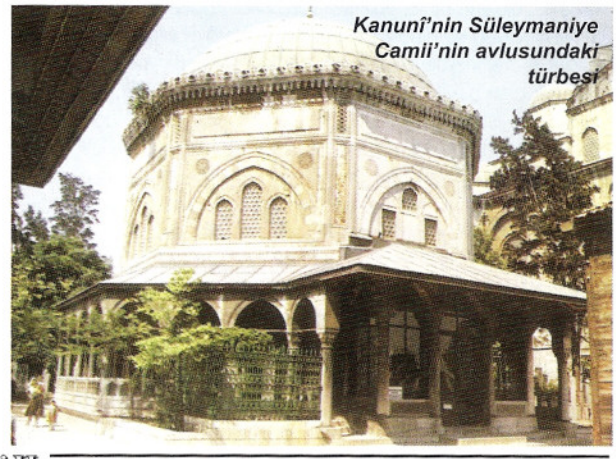
Cem Sultan (1458-1495): Fransa kralı tarafından Fransa'ya götürülen Cem Sultan 1495'te öldü. Şehzadenin ölümü, kimseye haber verilmeden yıkanıp, kefenlendi. Bunu öğrenen Fransa kralı, hekimlerini göndererek Cem Sultan'ı tahnit ettirdi. Şehzadenin iç organları çıkarılarak bir kutu içinde Napoli kralının bahçesine gömüldü. Cesedi de kokmaması için ilaçlanarak, muşambaya sarıldı ve kurşun bir tabuta kondu. Uzun süren görüşmeler sonunda, tahnit edilen

Cem Sultan'ın Türbesi

ceset 1499 yılında II. Bayezid tarafından Bursa'ya getirtilerek Mustafa-i Atik Türbesi'ne gömüldü (34,39,40).

Kanuni Sultan Süleyman (1493-1566): Zigetvar seferinde ölen Kanuni Sultan Süleyman'nın cesedinin, oğlu II. Sultan Selim gelinceye kadar beklenilmesi ve sefer sırasında askerlerin ayaklanmalarının önlenmesi için korunması gerekiyordu. Bunun için cesedin iç organları, kalbi ve ciğerleri çıkarılarak bulunduğu yere yakın bir çadır içine gömüldü. Daha sonra buraya bir türbe yapıldı. Ceset ise amber, misk ve tuz kullanılarak tahnit edildi ve İstanbul'a götürülerek Mimar Sinan'ın Süleymaniye'de yaptığı türbeye gömüldü (6, 16, 25, 32, 34, 41).

Cem Sultan'ın kabri

Kanunî'nin Süleymaniye Camii'nin avlusundaki türbesi

Cesedin tahnitinde kullanılan maddelerden amber, bugün de kokuşmanın giderilmesinde kullanılır (21).

Türklerde Osmanlı padişahlarından sonra ilk ve son mumyalama Atatürk'e aittir. 11 Kasım 1938 sabahı defin işleminin uzun zaman sonra olabileceği düşüncesi ile hekimler Atatürk'e tahnit yapılması kararını verdiler. Çünkü cenaze töreni için yabancı konukların gelmesi, gömülecek yerin belirlenmesi ve mezarın hazırlanması zaman alacaktı (43). Aynı gün tahnit işlemi eski Gülhane Tıp Fakültesi hocalarından Prof. Dr. Lütfi Aksu tarafından uygulandı. Tahnitten sonra tabuta konulan Atatürk'ün nâşı, 16-18 Kasım tarihleri arasında halkın ziyaretine açıldı. 21 Kasım'da geçici kabir olarak belirlenen Etnoğrafya Müzesine getirildi. On beş yıl sonra 10 Kasım 1953 tarihinde Anıtkabir'de toprağa verilmeden bir gün önce tabut bir kurul huzurunda açıldı. Kurul üyeleri; Adnan Menderes (Başbakan), Refik Koraltan (Meclis Başkanı), Kemal Zeytinoğlu (Bayındırlık Bakanı), Kemal Aygün (Ankara Valisi), Atıf Benderlioğlu (Ankara Belediye Başkanı), Abdülhalik Renda (Meclis Eski Başkanı), Kemal Gedeleç'ten oluşmaktaydı. Nâşın muayenesi için; Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu, Doç. Dr. Cahit Özen, Dr. Şeref Yazgan ve Salih Kebapçı (Otopsi teknisyeni) görevlendirildi (44).

MON — ٧٢٩ — MON

Şerafeddin Mağmumi'nin Kamus-u Tıbbi eserinden bir sayfa

Bu kurul tarafından açılan kurşun tabut içindeki tahnit edilmiş cesedin üzerinin talaş tozu ile kaplı olduğu ve nâşın kahverengi muşamba ile sarılı olduğu görüldü. Açıldığında nâşın, 15 sene boyunca hiçbir değişiklik olmadan korunduğu farkedildi ve tahniti bozulan nâş, İslam geleneklerine uygun olarak Anıtkabir'e gömüldü (44,45). Atatürk'ün tahnit edilmesinden sonra, başka hiçbir Türk büyüğüne bu işlem uygulanmadı.

Günümüzde ise 24 Nisan 1930 tarih ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun "Ölülerin Çıkarılması ve Nakline Ait" ikinci faslının 232. maddesinde "Uzun müddet devam edecek nakiller için veya sıcak mevsimlerde sıhhat memurları tarafından talep edildiği taktirde, ölülerin tahnit edilmesi mecburidir." diye yazılıdır (46). Yine 1 Mayıs 2000 ve 5854 sayılı Ölülerin Nakli Hakkında Genelge'de, "sıcak mevsimlerde ve mevsim ne olursa olsun 12 saatten fazla sürecek olan nakillerde ölünün tahnit edilmesi gerektiği" bildirilmektedir (47). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü'nün 2003 yılı tarife teklifine göre İstanbul dışına tahnit edilmiş cenaze nakil ücreti 30.000.000 TL olarak belirlendi (48). Buradan da anlaşılacağı gibi, günümüzde tahnit, sadece ölüm nakillerinde ve gereken belirli koşullarda yapılabilir.

Ayrıca, Tıp Fakülteleri Anatomi Anabilim Dallarında tıp öğrencilerinin eğitiminde demostrasyon amacıyla kullanılan cesetlerin, eğitim yılı boyunca bozulmadan dayanması için tahnitleri yapılır. Kadavra diseksiyonu, öğrencilere verilecek gerekli anatomik bilgi ve bu alanda yapılan çalışmalarda temel oluşturur. Bu nedenle kadavra yapımı çok büyük önem taşımaktadır.

Kadavra tahniti 19. yüzyılın ortalarına kadar Eski Mısırlılarda olduğu gibi yapılırdı. İç organlar çıkarılır ve her birine ayrı ayrı antiseptik sıvılarla işlem uygulanırdı. Vücut boşlukları ayrıca temizlenerek, yıkanırdı. Bu işlemlerde alkol, süblime, alüminyum asetat, şap, arsenik asidi, toz kireç kâfuru ve bazı aromatik maddeler kullanılmaktaydı. Bu işlemlerden sonra kadavra, alkollü veya süblimeli, şaplı sıvılar içerisinde bir süre bekletilirdi (12). 1800'lü yıllarda ilk olarak cıva klorür kullanılmaya başlandı. Daha sonra aromatik yağlar, tanin, tuz, asfalt da bu amaçla kullanıldı. Arterial ambomaj 1835'ten sonra yapılmaya başlandı. Bunun için önce nötr sodyum sülfit, arsenik asit, sonraları ise çinko asiti ve amonyak sülfat kullanıldı. Dr. **S. Laskowski**, 1886'da kadavralar için saklama sıvısı olarak süblime, çinko klorür, fenol ve gliserinden oluşan bir eriyik hazırladı. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1906 yılında zehirlenme komplikasyonları nedeniyle metalik zehirlerin kullanımını yasaklayan bir kanunun çıkarılmasından sonra, daha önce **Hofman** tarafından keşfedilen formaldehit, arterial ambomajda kullanılmaya başlandı (12, 49). **Prof. Dr. Zeki Zeren** ise 1969 tarihinde yayınlanan **Diseksiyon** Kılavuzu adlı kitabında kendisinin uyguladığı formüle yer vermektedir. Yazar, kitabında arterial ambomaj için, % 5-10 formalin içerisine gliserin ve alkol karışımını, saklama sıvısı olarak da % 3-5 fenol eriğini kullandığını belirtir (12).

Günümüzde kadavralarda arterial ambomaj için kullanılan çeşitli solüsyonlar vardır. Bunların hazırlanmasında değişik kimyasal maddeler kullanılmakla birlikte hemen hemen hepsinde formaldehit, fenol ve gliserin bulunmaktadır. Formaldehit bakterisit ve protein çökeltici etkiye sahiptir (50). Ayrıca kokuşmayı önler. Gliserin, dokuların yumuşak bir durumda kalmasını sağlar. Fenol ise kokuşma yapabilen bakteri ve küflere karşı koruyucu amaçla kullanılır. Aşağıda yer alan solüsyonlar örnek olarak verilmiştir (49):

Spence'in Kadavra Sıvısı

Formaldehit	2 lt
Metil alkol	4 lt
Gliserin	600 ml
Fenol	800 gr
Çeşme suyu Formaldehit	3 lt

Norville'nin Kadavra Sıvısı

Formaldehit (%40)	508.032 gr
Boraks (%100)	108 gr
Sodyum Nitrat (%100)	108 gr
Borik asit (%100)	57.99 gr
Gliserin (%95)	114.307 gr
Eosin (%100)	14.5 gr
Sitronel yağı (%100)	18.14 gr

Erskine Kadavra Tespit Sıvısı

Etil alkol (%95)	1 lt

Formaldehit (%40)	2.5 lt
Gliserin	5 lt
Fenol (billur)	500 gr
Sodyum arsenat	100 gr
Salisilik asit	175 gr
Klortimol	25 gr

Sonuç

Bu çalışmada, Türklerde de mumyalamanın var olduğu ve mumyalama nedenlerinin İslamiyet'in kabulünden önce ve sonra farklılıklar gösterdiği, Atatürk'ten sonra ise başka hiçbir Türk büyüğüne mumyalama yapılmadığı belge ve kaynaklara dayanılarak anlatılmaktadır.

Bilindiği gibi mumyanın farklı tanımları vardır ve mumyalamanın tarihsel gelişimine genel olarak bakıldığında farklı maddelerin kullanıldığı görülür. Mumyalama işleminde farklı maddeler kullanılmışsa da, bunların ortak özellikleri, kokuşmayı önleyici ve antiseptik nitelikte olmalarıdır.

Günümüzde ise, "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" ve "Ölülerin Nakli Hakkında Genelge"ye dayanılarak, 12 saatten fazla sürecek olan cenaze nakillerinde ve Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dallarında, tıp öğrencilerinin eğitiminde demostrasyon amacıyla kullanılan cesetlerin bozulmasını önlemede bu işlem kullanılmaktadır.

Kaynaklar

* Uludağ Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji Anabilim Dalı, Bursa

1. Demirhan, A.: *Kısa Tıp Tarihi.* Bursa Üniversitesi Basımevi. Bursa. 1982 s. 6.

2. Erdemir, A.D.: *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi.* Güneş-Nobel Yayınları. Bursa 1996 s. 153,167.

3. Ceram, C.W.: *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler.* (çev. Hayrullah Örs). Remzi Kitabevi. İstanbul. 2003 s.140-9.

4. Konyalı, İ.H.: Mumya ve Türklerde Mumyacılık. *Tarih Konuşuyor,* 3(15): 1196-9, 1257 (1965).

5. Turan, O.: Selçuk Devri Vakfiyeleri. I. Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı. *Belleten,* 11(42):208-11 (1947).

6. Klys, M., Lech, T., Ziba-Palus, J., Bialka, J.: A Chemical and Physicochemical Study of an Egyptian Mummy "Iset Iri Hetes" from the Ptolemic Period III-I. B.C. *Forensic Science International,* 99(3):217-28 (1999).

7. Soysa, Z., Çakalır, C.: *Adli Tıp.* Cilt I. Cerrahpaşa Tıp Fak. Yayınları, Rektörlük No: 4165, Fak. No: 224. İstanbul. 1999 s.142-3.

8. Okçu, F., Usta, A.: Eski Mısır'dan Günümüze Ambomaj. *İst. Tıp Fak. Mecm.* 57 (1): 93-5 (1994).

9. Şerafeddin Mağmumi: Kamus-u Tıbbi. Osmanlı Matbaası. Kahire. 1910:137.

10. Koup, Y., Scmid, M., Middleton, A., Weser, U.: Borate in Mummification Salts and Bone from Pharaonic *Egypt. J Inorg Biochem,* 94(3):214-20 (2003).

11. Aufderheide, A.C., Muñoz, I., Arriaza, B.: Seven Chinchorro Mummies and the Prehistory of Northern Chile. *American Journal of Physical Anthropology,* 91(2):189-201 (1993).

12. Zeren, Z.: *Disseksiyon Kılavuzu,* Filiz Kitabevi, İstanbul 1969 s.7-8.

13. Ünver, S.: *Tıb Tarihi.* İst. Üniv. Yayınları. Ahmed İhsan Basımevi İstanbul 1943 s.26-7

14. Yavi, E., Yavi, Y.N.: *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Modern Dünyanın Kaynağı Mısır.* 4. Baskı.Yazıcı Yayınevi. İzmir 2001 s.105-6.

15. Gündüz, A.: Mezopotamya ve Eski Mısır. Bülre Yayınları. İstanbul 2002 s. 78,105,106,190.

16. Sahillioğlu, H.: İkinci Süleyman'ın Techiz ve Tekfini, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 4: 67-74 (1968).

17. Singer, C., Underwood, A.E.: *A Short History of Medicine.* 2nd edition. Oxford university Press. London 1962 pp. 3,4.

18. Herodotos. *Herodot Tarihi.* Türkçesi Müntekim Ökmen. 3. Baskı. Remzi Kitabevi İstanbul 1991 s.109-10.

19. Buckley, S.A., Evershed, R.P.: Organic Chemistry of Embalming Agents in Pharaonic and Greaco-Roman Mummies. *Nature 413* (6858): 783-4 (2001).

20. Şehsuvaroğlu, B.N.: *Eczacılık Tarihi Dersleri.* İst. Üniv. Yayınları No:1582. İstanbul 1970 s. 55.

21. Erdemir, A.D: *Şifalı Bitkiler.* 2. Baskı. Alfa. İstanbul. 2002 s. 83, 85,121, 322-3.

22. Maurer, J., Möhring, T., Rullkötter, J., Nissenbaum, A.: Plant Lipids and Fossil Hydrocarbons in Embalming Material of Roman Period Mummies from the Dakhleh Oasis, Western Desert. *Journal of Archaeological Science.* 29 (7): 751-62 (2002).

23. Roux, J.P.: *Altay Türklerinde Ölüm.* Kabalcı Yayınevi. İstanbul. 1999 s. 126-7, 219-60.

24. Tarhan, T.: İskitlerin Dini İnanış ve Adetleri. *Tarih Dergisi,* 23:160-9 (1969).

25. Karamürsel, A.: Türklerde Mezar Geleneği, *Türkler.* Cilt 3 (Ed. Güzel, H.C., Çiçek, K., Koca, S.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002 s. 76-9.

26. Kocasavaş, Y.: Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri, Türkler Cilt 3 (Ed. Güzel, H.C., Çiçek, K., Koca, S.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002 s. 67-9.

27. İnan, A.: *Tarihte ve Bugün Şamanizm* 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000 s. 177-8.

28. Memiş, E.: *İskitlerin Tarihi.* Selçuk Üniv. Yayınları No: 26, Eğitim Fak. Yayınları No: 2. Konya 1987 s. 22-3.

29. Umar, B.: *Türk Halkının İlkçağ Tarihi,* I. Acargil Basımevi. İzmir 1982 s. 210-1.

30. Durmuş, İ.: *İskitler* (Sakalar). Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları 141. Ankara 1993 s. 1-170.

31. Ahmetbeyoğlu, A.: Türk Tarihi. *Tarih İncelemeleri Dergisi.* 18(1):1-14 (2003).

32. Ünver, S.A.: Eski Mısır'da, İslam Dünyasında ve Bizde Tahnit Maddeleri Hakkında, *Fuad Köprülü Armağanı,* İstanbul, 1953 s. 581-7.

33. Konyalı Hacı Paşa: "*Şifâ'ül-eskâm ve Devâ'ül-âlâm*" (Arapça Tıp Yazması) Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab No.731. 14. yüzyıl. Vr. 385a-385b.

34. Tekindağ, M.C.Ş.: Fatih'in Ölümü Meselesi, *İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi,* 16(21): 95-108 (1966).

35. Şehsuvaroğlu, B.N.: Osmanlı Padişahlarının Son Günleri ve Ölümleri, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* 6: 79-81 (1968).

36. Şehsuvaroğlu, B.N.: Yıldırım Beyazıd'ın Son Günleri ve Ölümü, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 17: 43-45 (1969).

37. Altan, Ç.: *Tarihin Saklanan Yüzü,* Afa Yayınları, İstanbul, 1994 s. 164-5.

38. Uzunçarşılı, İ.H.: Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü, *Belleten,* 34(134):231-4 (1970).

39. Haydar Bey. *Vâkıat-i Sultan Cem.* Vakıt Matbaası. İstanbul. 1956 s. 60-5.

40. Ersoylu, İ.H.: *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı.* Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. TDK Yayınları:543. Ankara.1989.

41. Ünver, S.: Kanuni Sultan Süleyman'ın Son Avusturya Seferinde Hastalığı, Ölümü, Cenazesi ve Defni. *Kanuni Armağanı.* 1970'den ayrı basım. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.1970 s. 301-6.

42. Uzunçarşılı, İ.H.: *Osmanlı Tarihi.* Cilt I, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara. 1972 s. 257, 374,375,387,388.

43. Sonyel, S.A.: Atatürk'ün Son Günleri. Belleten. 35(140):541-86 (1971).

44. Mutlu, K.Ş.: Atatürk'ün Anıt-kabre Naklinden Bir Hatıra. *Bilim ve Teknik Dergisi* 329:65 (1995).

45. Şehsuvaroğlu, B.N.: *Atatürk'ün Sağlık Hayatı,* Hür Yayın 1981 s. 49-50.

46. 24 Nisan 1930 tarih ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu.

47. 1 Mayıs 2000 ve 5854 sayılı Ölülerin Nakli Hakkında Genelge.

48. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü 2003 Yılı Tarife Teklifi.

49. Yıldız, B., İkiz, İ.: *Kadavra Yapımında ve Korunmasında Yaygın Olarak Kullanılan Tespit Sıvıları.* Uludağ Üniv. Veteriner Fak. Derg. 12(1): 129-35 (1993).

50. Şendemir, E.: Formaldehit Kullanımı ve Zararları. *Uludağ Üniv. Tıp Fak. Derg.* 18 (2): 362 (1991).